

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԱՆԻ ԶԱԽԱԿԸ

Հ. Քերովբէ Վ. Քուչներեանի (1841-1891) անուանը յաճախ կարելի է հանդիպել 1870-1900-ական թուականների «Բազմավէպի» էջերում. գրականագիտական, պատմագիտական, մանկավարժական բնոյթի յօդուածներ, ինքնուրոյն ստեղծագործութիւններ (յատկապէս առակներ), թարգմանութիւններ, Դաւթի սաղմոսների հրաշալի մեկնութիւններ: Ուսումնասիրութեան ընթացքում աստիճանաբար ձեւաւորուում է մշակոյթի իսկական նուիրեալի, իր ժողովրդին, գրականութեանը, կրթութեան ու լուսաւորութեան գործին զինուորագրուած հայ մտաւորականի անզուգական մի կերպար:

Վենետիկի Ս. Ղազար կղզու Մխիթարեան միաբանութիւնում անցկացրած եօթը տարիներն ի զուր չէին անցել նրա կեանքում. հոգեւոր կրթութեան հետ միասին Մխիթարեան վարժարանի հարուստ գրադարանը հնարաւորութիւն էր տուել նրան ծանօթանալու հայ եւ համաշխարհային գրականութեանն ու արուեստին, տիրապետելու եւրոպական մի քանի լեզուների, խորացնելու գիտելիքները հայ ժողովրդի պատմութեան, լեզուաբանութեան եւ մանկավարժութեան բնագաւառներում: Ղեւոնդ Ալիշանի հետ կապը նա երբեք չխզեց, նոյնիսկ հայրենիք՝ Ղրիմի Խարասուպազար քաղաք վերադառնալուց եւ հոգեւորականի իր կոչմանը ծառայելու ընթացքում շարունակուեց ուսուցչի եւ աշակերտի, իսկ յետոյ նաեւ երկու հոգեհարազատ մարդկանց ջերմ բարեկամութիւնը, հայրենի մշակոյթին, գրականութեանը ծառայող երկու Մխիթարեանների ստեղծագործական համագործակցութիւնը:

Հ. Քերովբէ Վ. Քուչներեանի գրական գործունէութեան չուսումնասիրուած էջերից են նրա թարգմանութիւնները (գրաբար եւ արեւմտահայերէն) ռուս դասական պոեզիայից, ռուս նշանաւոր գրողների մասին գրականագիտական յօդուածները, ակնարկներն ու ոչ մեծ գրախօսութիւնները, որոնք կարդում էր ե՛ւ արեւմտահայութիւնը, ե՛ւ արեւելահայութիւնը: Մշակութա-

յին երկու ճիւղերի սահմանագծում կանգնած մտաւորականն իր կրթութեամբ աւելի շատ կապուած էր արեւմտահայ, իսկ ծնունդով, հոգեւոր եւ աշխարհիկ գործունէութեամբ՝ արեւելահայ մտաւորականութեան հետ: Նա իրաւացիօրէն գտնում էր, որ դրողի ստեղծագործութիւնը նրա գաղափարների, վարքի ու բարքի, հայեացքների լաւագոյն հայելին է: «Որ եւ իցէ գրուածք մարդ կարդալու միջոց՝ քնական հետաքրքրութիւն մը կը զգայ՝ հեղինակին կամ գրողին վարքը եւ քարքը գիտնալու, գրում է նա «Առակախօսներուն վրայ» իր յօդուածում,՝ թելտնոյն իսկ գրուածքը կամ հեղինակութիւնը՝ յայտնի եւ լաւագոյն հայելի են գրողին վարուց եւ քարուց, զի նոցա խելքին չափը եւ սրտին զգացմունքը անդ տպուած կը տեսնուի, մանաւանդ, երբ գիրքը քարոյական եւ իմաստասիրական նւթերու վրայ լինի»¹: Այդպիսի ուղղուածութիւն ունեն Քուչներեանի եւ՝ ինքնուրոյն եւ՝ թարգմանական ստեղծագործութիւնները:

Ռուսերէնի, ռուս գրականութեան եւ յատկապէս պոեզիայի հրաշալի իմացութիւնը, ինչպէս նաեւ թարգմանական գրականութեան հսկայական դերի արժէքաւորումը ազգային գրականութեան զարգացման, հարստացման գործում, կարծում ենք, իրենց որոշակի դերն ունեցան «Բազմավէպի» էջերում ծաւալած նրա թարգմանական գործունէութեան վրայ:

1858թ. աւարտելով հայրենի քաղաքի հայ կաթողիկական վարժարանը՝ նա մեկնում է Վենետիկ, ինչպէս Մ. Թիմինճեանն է գրում նրա մասին կենսագրականում, «ծնողաց սուրբ ուխտը կատարելու»: Թարգմանութիւններով զբաղուել է եւ՝ Մխիթարեան վարժարանում ուսումնառութեան տարիներին եւ՝ դրանից յետոյ, երբ քահանայ ձեռնադրուելով վերադառնում է իր ծննդավայրը՝ մանկավարժական գործունէութիւնը համատեղելով գրական-թարգմանական աշխատանքի հետ: «Կ'աշխատի օգտակար քարգմանութիւններ եւ ինքնագիր գրութիւններ յօրինել. մասնաւորապէս միշտ ի նկատի ունենալով իրեն յանձնուած աշակերտաց կրթութիւնը»,՝ գրում է Մ. Թիմինճեանը²:

¹ ՓՈՒՇԵՆՐԵԱՆ Հ. ՔԵՐՈՎԱԷ Վ., Առակ (ծաղկաբաղ եւ ինքնագիրք), Վենետիկ, Մ. Ղազար, 1904, էջ 30:

² ՏԵՍՍԻՍԻՆՃԵԱՆ Մ. Ռ., Հայր Քերովքէ Քուչներեան. ՓՈՒՇԵՆՐԵԱՆ Հ. ՔԵՐՈՎԱԷ Վ., «Առակ ծաղկաբաղ եւ ինքնագիր» գրքից, Վենետիկ, Ի Սուրբ Ղազար, 1904, էջ 11-25:

Հարկ է նշել նաեւ, որ Հ. Ք. Վ. Քուլչներեանի թարգմանութիւնների ընտրութիւնն անգամ՝ եւ՛ թեմատիկ եւ՛ բովանդակային առումով համապատասխանում էր նրա հոգեւոր կերտուածքին. գաղափարական այն խնդիրներին, որոնք կարեւոր էր համարում հայ մարդու կրթութեան եւ զարգացման համար: Կռիլովի առակների, Պուլկինի, Լեւմոնտովի, Նեկրասովի, Միխայլովի, Բորաւիկովսկու, Եսխոնտովի բանաստեղծութիւնների, ռուսական ժողովրդական երգերի թարգմանութիւնները վկայում են նրա գրական ճաշակի եւ թարգմանական վարպետութեան մասին³: Հետագայում էլ՝ եւ՛ 1871թ., երբ տեղափոխուեց Թէոդոսիա եւ ստանձնեց հայ կաթողիկոսների ժողովրդապետի պաշտօնը, եւ՛ 1877-78թ.թ.՝ ռուս-տաճկական պատերազմի տարիներին, երբ «Կարմիր խաչի» անդամ էր եւ օգնում էր վիրաւոր ռուս զինուորներին եւ հայ փախստականներին, նա շարունակում էր աշխատակցել «Բազմավէպին». «Հ. Քերովը՝ Վեմետկեան ազգօգուտ «Բազմավէպ» հանդիսարանին հօր աջակիցներէն մին եղած է, եւ որոյ համար քսան տարի անդադար աշխատած է», - կարդում ենք նրա մասին կենսագրականում: Յիրաւի, բաւական է բացել ամսագրի այդ տարիների հատորները, որոնց մէջ չլինեն նրա գրուածքները՝ «իւր անուշ եւ կանոնաւոր, կեանքանի եւ սաւուռ լեզուով»⁴: Բազմազան էին նրա գրական հետաքրքրութիւնները՝ ինքնագիր եւ թարգմանական առակներից, որն ի դէպ իր սիրելի զբաղմունքն էր, մինչեւ պատմական երկասիրութիւնները («Ուրուագիծ պատմական Թէոդոսիա-Կաֆա քաղաքին Տաւրիոյ եւ ազգիս գաղթականութեան», «Հայկական արձանագրութիւնք Ղրիմու», հրաշալի կենսագրականներ ծովանկարիչ Յ. Ալավզովսկու, ծովակալ Սերբերյակովի, երաժիշտ Անդրէաս Քաղցածեանի, դերասան Պետրոս Աղամեանի, ինչպէս նաեւ յօդուածներ ու գրախօսութիւններ ռուս գրողների ու բանաստեղծների մասին (Ի. Կռիլով, Ն. Նեկրասով, Ի. Տուրգենեւ, Ա. Պուլկին, Մ. Լեւմոնտով եւ այլն):

Կարծում ենք գրական-պատմական, ինչպէս նաեւ թարգմանութեան տեսակէտից, հետաքրքիր կը լինի ծանօթանալ Հ. Ք. Քուլչներեանի զրաբար եւ արեւմտահայերէն (աշխարհաբար) թարգ-

3

Բացի ռուսական պոեզիայի թարգմանութիւններից Ք. Քուլչներեանը թարգմանել է նաեւ Տ. Շեւչենկոյ, Ա. Միցկեւիչ, Լաֆոնտէն, Ռ. Բարբեր, Լաւամբոդի եւ այլն:

4

ԹԻՄԻՆՃԵԱՆ Մ. Ռ., նոյն տեղում:

մանուկներին, որոնք հաշուական գրական առնչություններին, ինչպես նաև հայերեն թարգմանությունների պատմության հետաքրքիր բացայայտումների, տեսական ու գործնական վերլուծությունների հնարաւորութիւն կը տան:

Ռուս դասական գրողներին նուիրուած կենսագրականներում, յօդուած-ուսումնասիրություններում, գրախօսականներում, ինչպես նաև ակնարկային բնոյթի վերլուծություններում Գուշներեանը գրողին մշտապէս ներկայացնում է իր ժամանակի մէջ, նրանց ստեղծագործություններում բարձրացուող հարցադրումներին անդրադառնում՝ կապելով դրանք դարի հասարակական-քաղաքական, սոցիալական ու գեղագիտական խնդիրների ու պահանջների հետ, միաժամանակ կարեւոր ու անհրաժեշտ համարելով դրանց թարգմանությունն ազգային գրականության զարգացման գործում: Այսպէս, 1876թ., երբ նշում էր Ա. Պուշկինի մահուան 40-ամեակը, երբ Ռուսաստանում իսկ նորովի էր ներկայացւում ու արժէքաւորւում Պուշկինի դերը ռուս գրականության զարգացման գործում, «Բազմալէպը» եւս արձագանքում է այդ յօդեւանին՝ «Հանդէս կենսագրական» բաժնում տպագրելով «Աղեքսանդր Բուշքին» վերնագրով յօդուածը եւ «Брожу ли я вдоль улиц шумных...» բանաստեղծութիւնը իր թարգմանությունեմբ, որն ի դէպ վերնագրել էր «Յիշատակ մահուան»⁵: Արժէքաւորելով Պուշկինի դերը ռուս գրականության մէջ, Գուշներեանը գրում է. «Անշատ քննիչ կը դասեմ գրուշին Ռուսիոյ քանաստեղծներուն առաջին կարգը. ունի ծննդական միտք, աշխոյժ երեւակայութիւն, ընտիր լեզու, վսեմը պարզութեամբ խառնուած...»: Ուշագրաւ է նաեւ այն, որ Գուշներեանը թուարկելով Պուշկինի մի շարք յաջողուած ստեղծագործությունները՝ «Եւգէնի Օնեգին», «Ռուսլան եւ Լիւդմիլա», «Գնչուներ» («Բոչայք»), յատկապէս բարձր է գնահատում նրա «Բորիս Գոդունով» թատերգութիւնը, որը «Ռուս թատերգաց մէջ առաջին տեղն ունի», պատմության մէջ անհատի եւ ժողովրդի դերի գնահատման, կենտրոնաձիգ պետութիւն ունենալու, պետականության պահպանման առումով:

Որպէսզի պատկերացում տայ ընթերցողին Պուշկինի պոեզիայի մասին նա ոչ միայն իր թարգմանությունեմբ առաջին անգամ ներկայացնում է Պուշկինի վերոյիշեալ բանաստեղծութիւնը,

⁵ Տե՛ս «Բազմալէպ», 1876, N 1-12, էջ 248-250.

այլեւ հարկ է համարում անդրադառնալ թարգմանութեան խնդրին եւ լաւ թարգմանութեան իր պատկերացրած չափանիշներին. «Հեղինակիս պարզ եւ իմաստալից հանճարոյն մաշակ մը տալու համար հետագայ ոտանաւորն ըստ կարելոյն միշտ թարգմանութեամբ կ'ընծայեմք ընթերցողաց»: Ի դէպ Քուչներեանը վերնագրել է բանաստեղծութիւնը՝ ելնելով, հաւանաբար, ոտանաւորի խոհական-փիլիսոփայական բովանդակութիւնից՝ «Յիշատակ մահու»: Վերնագրեր դնելու այս ձեւը յաճախ են կիրառել հայ թարգմանիչները (Նոյն բանաստեղծութիւնը թարգմանիչ Յովհաննէս Պալեանը վերնագրել է «Խոհեր», իսկ Պուշկինի "Омчы пусыинику и жены неперочны..." տողով սկսող բանաստեղծութիւնը՝ «Աղօթք» եւ այլն)⁶: 1886-ին Քուչներեանի թարգմանութեամբ տպագրուում են Պուշկինի «Թռչնիկ», «Բոշայք», 1889-ին՝ «Յարասութիւն ի Հայր մեր» ("Омче наш")⁷ բանաստեղծութիւնները: Միաժամանակ նրա թարգմանութեամբ 1883թ. «Բագմավէպի» «Հանդէս հայկական» բաժնում առաջին անգամ հատուածաբար լոյս է տեսնում Պուշկինի «Ճանապարհորդութիւն Յէրզիռում»⁸ ստեղծագործութիւնը, որը հայ ընթերցողին ծանօթացնում է ռուս մեծ բանաստեղծի տպաւորութիւններին՝ Հայաստանի, հայերի, հայ-ռուսական յարաբերութիւնների, բնութեան, կենցաղի եւ սովորոյթների մասին:

Իւրաքանչեւ վերաբերմունք ունէր Քուչներեանին իր ժամանակակցի Ն. Նեկրասովի անհատականութեան եւ նրա բանաստեղծական ժառանգութեան վերաբերեալ, որի կեանքն ու ստեղծագործութիւնը մանրամասնօրէն ներկայացնում է 1878թ. «Բագմավէպում» տպագրուած իր յօդուածում՝ առանձնապատուկ ուշադրութիւն դարձնելով բանաստեղծի պոեզիայի յատկապէս թեմատիկ եւ գաղափարական ուղղուածութեանը՝ պոետի կոչումը տեսնելով ժողովրդի պատմութեան, սոցիալական վիճակի եւ ապագայի մասին ճշմարտացի պատկերման մէջ: Նրա ուշադրութիւնից չեն վրիպում նաեւ Սեւաստոպոլեան կամ «առաջին արեւելեան» պատերազմը, գերիների ազատութեան հարցը, անյաջող ճակատամարտը եւ դրա պատճառները: Բարձր է գնահատում Քուչներեանը ժողովրդի սոցիալական ծանր վիճակի պատ-

⁶ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 249.

⁷ Տե՛ս «Բագմավէպ», 1889, էջ 47.

⁸ Տե՛ս «Բագմավէպ», 1886, պրակ. Ա, էջ 4-22.

կերումը. «Նեֆրասովը իր հանճարը եւ գրիչը նուիրեց ժողովրդական նկուն եւ հարստահարեալ մասին, պաշտպանելով զնոսա եւ ողբալով եւ յանդիմանելով զհարստահարիչս»,⁹ գրում է նա՝ Շարունակելով իր միտքը նա նշում է. «Նեֆրասով առաջինն եղաւ որ համարձակօրէն կրցաւ բացատրել գրով՝ այն ալ ոտանաւոր չափմամբ, հասարակաց զգացումը, եւ այն մտատանջ ձկտումները որ զագգը կը խրտէին, ողորկ եւ ոգելից տողերու տակ ամփոփեց»:

Հ. Ք. Քուչներեանը անդրադառնում է ոչ միայն Նեկրասովի բանաստեղծութիւններում առկայ նոր գաղափարներին, այլեւ նոր լեզուին ու ոճին: Նրա պոեզիան համեմատելով հրաբխից դուրս ժայթքող լաւայի հետ, Քուչներեանը արեւմտահայ ընթերցողին ծանօթացնում է Նեկրասովի բանաստեղծական աշխարհին. «... իրաւ նա Տանդէի նման յերկինս չի վերանար եւ ի սանդարս չիջներ, եւ մտացածին պատիժներ չի հանճարեր՝ զանօրէնութիւնս խայտառակելու եւ պատժելու համար, այլ գեղերու, տնակներու մէջ կը բանայ նա դժոխքը...»¹⁰:

Վերլուծելով Նեկրասովի պոեզիան՝ նա ընդգծում է այն կարեւոր խնդիրները, որոնք իր առջեւ դրել էր ռուս մեծ բանաստեղծն ու քաղաքացին. «Նեֆրասովի ոտանաւորներուն գրեթէ մեծագոյն մասին նպատակն է իւր խեղճ եւ նկուն ազգը, Ռուսաց մուծիկը քաղաքականացնել, կրթել, լուսաւորել, ճանաչցնել, որ նա ալ, իր վրայ իշխողաց հաւասար արարած մ'է. անոր համար անխնայ կը պախարակէ եւ կ'ողբայ նորա պակասութիւնները...»: Հրաշալի է ներկայացնում Քուչներեանը Նեկրասովի մօրը նուիրուած բանաստեղծութիւնը, հաւանաբար, աղերսներ տեսնելով նաեւ իր մօր անմխիթար կորստի միջեւ. «Առ մայրն գրած ոտանաւորը իր վերջին եւ ընտրելագոյն գրածներէն է,- գրում է նա,- յորում փափկութեան հետ ի միասին դառնութիւնք, վիշտք եւ տագնապք, մի քանի զմի ելեւել կ'ընեն»:

Միաժամանակ, անդրադառնալով յօդուածում բանաստեղծի կոչմանն ու գործին, հաւատացած է, որ մեծ ու իսկական բանաստեղծի գործը ոչ միայն չի կորչելու, այլեւ նրա բացած ա-

⁹ Տե՛ս ՔՈՒՇՆԵՐԵԱՆ Հ. Ք., Նեֆրասով ազգային բանաստեղծն Ռուսաց, «Բազմալէպ», 1878, հ. ԼԶ, N 1-12, էջ 169-179,

¹⁰ Նոյն տեղում:

կօսանքի մէջ ժողովուրդը պէտք է սերմեր դնի («Առ Սերմնահանս»):

Հաւատարիմ մնալով հայ ընթերցողին ռուս պոետներին ներկայացնելու իր սկզբունքին, նա ոչ միայն իր թարգմանութեամբ ներկայացնում է Նեկրասովի վերջին բանաստեղծութիւններից մէկը՝ «Սկիզբն վերջին երգոց» (1876-77), այլեւ յոյս յայտնում Նեկրասովի պոեզիան հայերէն ճիշտ թարգմանելու եւ հայերէն հնչեցնելու մասին. «Բանաստեղծիս վերջին գրուածոց մաշակ մը տամք մեր ազգին, ըստ կարելոյն ճիշտ թարգմանութեամբ, հաւատով, որ ազգային ճարտարագոյն գրիչ մը, թէ ոչ բոլոր՝ գոնէ ընտրանաւ թարգմանելով՝ մեր հայերէն վսեմ եւ մոխ լեզուով Նեկրասովի ոգելից տաղերը, հարստացնէր հայկական մատենագրութիւնը»:

«Բազմավէպի» 1877-78թթ. ժողովածուի մէջ տպագրուած է եւս մի յօդուած՝ «Իւան Թուրկենեւ» վերնագրով, որն անստորագիր է, սակայն մեր խորին համոզմամբ այս նիւթը եւս պատկանում է Ք. Վ. Քուշներեանի գրչին՝ եւ՝ յօդուածը կառուցելու ձեւով, եւ՝ ոճական առումով, եւ՝, ի հարկէ, այն հարցադրումներով, որոնց սովորաբար անդրադառնում է նա: Ըստ էութեան Քուշներեանը դարձեալ գրում էր իր ժամանակակցի, այն խնդիրների մասին, որոնք արդիական էին նաեւ հայ իրականութեան համար: «Արեւմտականների» եւ «սլաւոնոֆիլների» գաղափարական պայքարը համահունչ էր նաեւ հայ «պահպանողական» եւ «առաջադիմական» հոսանքների պայքարին, հայրերի եւ որդիների յաւերժական հակասութեանը: Բարձր գնահատելով «Հարք եւ որդիք» վէպը, Քուշներեանը նշում է, որ առանց դաստիարակութեան, ազատասիրական գաղափարների, կրթութեան եւ լուսաւորութեան ոչ միայն ազգը, այլեւ առանձին անհատը չի կարող առաջ գնալ, առանց ժողովրդի եւ սեփական պատմութեան խնդիրներին անդրադառնալու գորոշն իր կոչմանը չի կարող ծառայել: Ռուս ժողովրդի կեանքն ինչպէս որ է յատկապէս պատկերուած է, ինչպէս նշում է յօդուածագիրը, Տուրգենեւի «Որսորդի մը Յիշատակարանք» ստեղծագործութեան մէջ:

Կարծում ենք, ուշադրութեան արժանի է նաեւ Տուրգենեւի ստեղծագործութիւնները որպէս ռուս գրականութեան զարգացման նոր ու կարեւոր փուլ դիտելը, միաժամանակ հիմք ընդունելով Գոգոլի «Նատուրալ» դպրոցի դերը քննադատական ռեալիզմի զարգացման գործում. «... այս մոթեկներմ... կեմացմէ

դուրս քան չերեւակայեցին. անոնց երեւակայութիւնն հանգչեցաւ ճշմարտութեան վրայ. որով աւելի ոյժ առաւ եւ միանգամայն ոչինչ նուազ շնորհիւ ստացաւ»¹¹:

Հ. Ք. Քուչներեանի գրական հետաքրքրութիւնների մի իւրայատուկ մաս են կազմում նրա ինքնագիր եւ թարգմանական առակները, լայն հետաքրքրութիւնը առակագրութեան, նրա պատմական, զարգացման, նշանաւոր առակագիրների՝ Եզովպոս, Պետրոս, Լաֆոնտէն, Կոխլով, մասին: Իր «Առակախօսներուն վրայ» յօդուածում, որը նաեւ առակների «Բ» հատորի առաջաբանն է, խօսելով նրանց մասին, Քուչներեանը մանրամասն անդրադառնում է Ի. Կոխլովի առակներին՝ կենսագրական հանգամանալից տեղեկութիւններ տալով ռուս առակագրի կեանքի եւ ստեղծագործութեան մասին. «Թէպէտ Քոխլով առաջնորդ առած է իրեն փոստիկ առակախօսը, այլ չէ շատացած միայն նորա առակները թարգմանելով, շատեր յիմքենէ հանճարած է, եւ ըստ պատշաճին եւ տեղւոյն՝ ազգին պակասութիւնքը ուղղելու համար ձայնը քարճարացուցած է...»¹²: Առակների իր երկու ժողովածուներում նա, ինչպէս վերը նշեցինք, ներկայացնում է ինչպէս իր, այնպէս էլ միւս առակագիրներից կատարած թարգմանութիւնները (IV հատորը նա չհասցրեց տպագրել)՝ գրաբար եւ աշխարհաբար լեզուներով՝ եւ՝ արեւմտահայերէն, եւ՝ արեւելահայերէն. «Համոզուած եմ,՝ գրում է նա,՝ որ առանց գրաբարի աշխարհիկ լեզուն չէ կարելի ուսումնասիրել եւ թէ մեր նախնեաց վսեմ լեզուն՝ միշտ ուսումնասիրելու առարկայ պէտք է լինի հայ գրագիտաց համար, քանի որ, հայ եկեղեցեաց մէջ կը հնչեն այն լեզուով գրուած փառաւոր ժամասացութիւնք եւ մեծավայելուչ շարականք»¹³:

Հ. Քերովըէ Քուչներեանի գրական ժառանգութեան չուսումնասիրուած էջերից են նրա թարգմանութիւնները. ռուս պոեզիայի նրա գրաբարեան եւ արեւմտահայերէն թարգմանութիւնների ուսումնասիրութիւնը լուսաբանում է Քուչներեանի ստեղծագործական կարողութիւնների բոլորովին նոր եւ այսօր

¹¹ «Բազմավէպ», 1877-78, N 1, հ. 46, էջ 137-145.

¹² Այս յօդուածը գրել է նա 1876 թուականին, հետագայում՝ 1886թ., օգտագործել է որպէս իր առակների Բ հատորի առաջաբան:

¹³ Տե՛ս ԳՈՒՇՆԵՐԵԱՆ Հ. ՔԵՐՈՎԻՔԷ Վ., Առակի ծաղկաբաղ եւ իմքնագիրք, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1904, էջ 428.

էլ բաւականին արդիական մի ոլորտ: Բանաստեղծական նրա տաղանդի վկայութիւնն են յատկապէս Դաւթի սաղմոսների մեկնութիւնները, որոնք լեզուի, ոճի, բառապաշարի, բառի զգացողութեան զարմանալի մի աշխարհ են բացում ընթերցողի առջեւ: Տարբեր տարիներին «Բազմավէպում» տպագրուած այս սաղմոսները 1905 թուականին, յետմահու տպագրւում են մի առանձին գրքով¹⁴:

Որպէս թարգմանիչ Քուչներեանն ունէր թարգմանական իր որոշակի սկզբունքներն ու մօտեցումները, որոնք կիրառւում էին թարգմանական աշխատանքի ընթացքում: Թարգմանական տեսակէտից նա ընդունելի էր համարում եւ՝ ազատ, եւ՝ «բառական» կամ բառային, եւ, ի հարկէ, «ըստ կարելոյն ֆիշտ քարգմանութիւնը»: Հարկ է նշել, որ Հ. Ք. Քուչներեանի թարգմանութիւնների մասին երբեք չի խօսուել եւ չի ուսումնասիրուել, մինչդեռ կարծում ենք, որ Պուշկինի, Լերմոնտովի բանաստեղծութիւնների յատկապէս գրաբարեան թարգմանութիւնների մասին խօսելիս Մ. Էմինի եւ Յ. Համազասպեանի թարգմանութիւնների կողքին պէտք է յիշատակուեն նաեւ Քուչներեանին: Ժամանակագրական պարզ հաշուարկով իսկ, Քուչներեանը երրորդն էր նրանցից յետոյ, որ գրաբարով, հնչեցրեց Պուշկինին՝ յաղթահարելով թարգմանական որոշակի դժուարութիւններ՝ տաղաչափական, շարահիւսական, ռիթմային, բառիմաստային եւ այլ բնոյթի: Եթէ Լազարեան ճեմարանի սան, հետագայում նշանաւոր հայագէտ Մ. Էմինի անուան հետ են կապւում Պուշկինի պոեզիայի հայերէն առաջին թարգմանութիւնները¹⁵, որոնք «մի մեծ աւանդոյթի սկիզբ դարձան», իսկ Յ. Համազասպեանը¹⁶ շարունակեց նրա գործը, ապա Մխիթարեան վարժարանի սան Ք. Քուչներեանի թարգմանութիւնների մասին, որպէս գրական-պատ-

¹⁴ Տե՛ս ՌՈՒՇՆԵՐԵԱՆ Հ. ՔՆՐՈՎՅԷ Վ., Յարստութիւնք սաղմոսաց Դաւթի, Վենետիկ Ի Սուրբ Ղազար, 1905, էջ 183:

¹⁵ Ըստ ակադ. Էդ. Զրբաշեանի, Մկրտիչ Էմինի թարգմանութիւնները կատարուել են 1834-1836թթ.: Նա գրաբար թարգմանել է Պուշկինի «Բախչիսարայի շատրուանը» եւ «Կովկասի գերին» պոեմները, որոնցից վերջինը չի պահպանուել:

¹⁶ Տե՛ս Ա. Ս. Պուշկինի պոեզիայից հայերէն առաջին թարգմանութիւնների մասին մանրամասն տե՛ս ՋՐԲԱՇԵԱՆ ԷԴ., «Պուշկինը եւ հայ քանաստեղծները», Ե., 1999, էջ 5-42:

մական փաստերի, ցաւօք, էդ. Զրբաշեանի «Պուշկինը եւ հայ բանաստեղծները» ուսումնասիրութեան մէջ չի յիշատակուում:

Թարգմանական առաջին դժուարութիւններից մէկը, որ պէտք է յաղթահարէր Քուշներեանը համարժէք տալաչափութեան ընտրութիւնն էր: Ռուս պոեզիայի հայ թարգմանիչներից շատերը, սովորաբար, մերժում էին «քնագրի տաղաչափական սխեման ստրկօրէն վերարտադրելու փորձը» եւ ղեկավարում էին հայոց լեզուի հնարաւորութիւններով եւ առանձնայատկութիւններով¹⁷: Հ. Ք. Քուշներեանի առաջին թարգմանութիւններից է Պուշկինի "Брожу ли я вдоль улиц шумных..." տողով սկսուող բանաստեղծութիւնը, որը տպագրուել է «Բազմավէպում» 1876թ.¹⁸ աւելի վաղ, քան Ա. Ծատուրեանի եւ Յ. Յովհաննիսեանի թարգմանութիւններն էին՝ տպագրուած բանաստեղծի ծննդեան 100-ամեակի առիթով (1899թ.), աւելի ուշ՝ 1905թ., «Բազմավէպում» տպագրում է արեւմտահայերէն տարբերակը՝ Յովհ. Պալեանի թարգմանութեամբ: «Ռուսական քառոսնեայ յամբը, գրում է էդ. Զրբաշեանը, որով գրուած է այս բանաստեղծութիւնը հայերէն թարգմանութիւններում սովորաբար արտայայտուում է կամ 8 վանկանի երկանդամ (4+4) կամ 10 վանկանի երկանդամ (5+5) տողաչափերով»¹⁸: Տեսնենք, թէ ինչպիսի տողաչափ, ինչպիսի ռիթմային եւ յանգային լուծումներ է ընտրել Քուշներեանն իր թարգմանութեան մէջ.

Ք. Քուշներեան

Брожу ли я вдоль улиц
шумных,
Вхожу ль во многолюдный
храм,
Сижу ль меж юношей безум-
ных,
Я предаюсь моим мечтам...¹⁹

Յորժամ շըրջիմ ի փողոցի բազ-
մաժխոր,
Կամ ի տաճար ինչ ելանել
մարդաշատ,
Ի հանգամակ պատանեկաց խե-
լացնոր
Խորիւրդք մըտացս յուշ ինձ
ածեն անընդհատ...²⁰

¹⁷ Տէ՛ս ԶՐԲԱՇԵԱՆ ԷԴ., Պոետիկայի հարցեր, 1976, էջ 257-264.

¹⁸ Տէ՛ս ԶՐԲԱՇԵԱՆ ԷԴ., Պուշկինը եւ հայ բանաստեղծները, էջ 50-52.

¹⁹ Ա. Ս. Պուշկինի բանաստեղծութիւնները մէջբերուած են ըստ հետեւեալ հրատարակութեան, А.С.Пушкин, Сочинения в трех томах, т. 1, М., 1985, էջ 455.

Ինչպէս տեսնում ենք Քուչներեանն աւելացրել է վանկերի քանակը՝ բնագրի 8-9 վանկանի տողը թարգմանութեան մէջ դարձել է 11-12, ընդհանուր վանկերի քանակը քառատողում տատանում է, եթէ բնագրում կազմում է 34, ապա թարգմանութեան մէջ՝ 44 վանկ: Գնահատելով թարգմանութիւնը վստահութեամբ կարելի է ասել, որ թարգմանչին յաջողուել է հասնել համարժէքութեան, պահպանել բովանդակային ամբողջականութիւնը, հարազատ մնալ բնագրի բառապատկերային համակարգին, յանգաւորմանը (1-3, 2-4): Ինչ խօսք բանաստեղծական տողի երկարութիւնը փոքր-ինչ ծանրացրել է տողը, սակայն լիովին պահպանուել է բանաստեղծութեան խոհական-փիլիսոփայական խորութիւնը:

Պուշկինից Քուչներեանը թարգմանել է նաեւ «Յարասութիւն ի Հայր մեր» ("Отец наш", (1882), «Բոշայք» (1886), «Թուչնիկ» (1886) բանաստեղծութիւնները:

Քուչներեանի թարգմանութիւնների մէջ յատկապէս առանձնանում է Պուշկինի "Отец наш" բանաստեղծութեան թարգմանութիւնը: Այս բանաստեղծութիւնը գրուած է եղել Աննա Վուլֆի ալբոմում: Ի տարբերութիւն միւսների այն Պուշկինի ձեռագրով չէ, որը բազմաթիւ տարակարծութիւնների առիթ է տուել: Մասնագէտները գտնում են, որ դա Պուշկինինն է: Ակնյայտ է, որ 80-ական թուականներին այս բանաստեղծութեան շուրջ սկսուած բանավէճին ծանօթ է եղել Ք. Քուչներեանը, սակայն թարգմանել եւ տպագրել է «Բազմավէպում»: Որքան գեղեցիկ եւ բանաստեղծական է հնչում գրաբարեան թարգմանութիւնը («Յարասութիւն ի Հայր մեր»):

...Հայր մարդկութեան, Հայր երկմաւոր,
Քոյին անունդ անժամանակ
Սուրբ եղիցի առհասարակ.

Դու մեզ կացցես միշտ թագաւոր,
Կամք քո ի մեզ իւր եղիցի
Որպէս յերկինս նոյն եւ յերկրի...

Եւ վերջը՝

Հանդէպ խաչին

Զայս աղօթէր. լոյս կանթեղին

Տակաւ աղօտ նըսեմանայր,

Այլ սիրտ ծերոյն զըւարթանայր

Յաղօթից բանս կենդանարար:

1886 թռականին «Բազմավէպում» տպագրւում են Գուշնե-րեանի Մ. Լերմոնտովի «Մարգարէ», «Աղօթք», 1904-ին յետմահու՝ «Ամպեր», «Առաքաստ», «Հրեշտակ» բանաստեղծութիւնների թարգմանութիւնները, որոնք բոլորն էլ, թեմատիկ առումով պէտք է որ հոգեհարազատ լինէին նրան, պատասխանէին այն խոհափիլիսոփայական հարցադրումներին, որոնց շուրջ մտորում էր հոգեւոր բարձրագոյն արժէքներով ապրող եւ ստեղծագործող մտաւորականը: Այս թարգմանութիւնները, կարծում ենք, դարձել են նրա հոգեւոր որոնումների, զգացմունքների իւրօրինակ հայե-լին: Լերմոնտովի ազատասիրական բանաստեղծութիւնները նոյն-քան հոգեհարազատ են նրան, որքան եւ խոհականփիլիսոփայա-կանը: «Մարգարէ» բանաստեղծութիւնը, որը Լերմոնտովի վեր-ջին բանաստեղծութիւնն է, նրա ալքոմում դրանից յետոյ այլեւս ոտանաւորներ չկան, կարծես թէ շարունակում է Պոլչկինի «Մարգարէ» բանաստեղծութեան թեման. պոետի խօսքը հասնե-լու է ժողովրդին, թէ նա քարկոծուելու է: Լերմոնտովն իր բա-նաստեղծութիւնը սկսում է այն տողից, որով վերջացնում է Պոլչկինը՝ "С тех пор, как вечный сугра // Мне дал всевегенья пророка...": Պոլչկինի «Մարգարէից» (1826) տասն-հինգ տարի յետոյ գրած իր բանաստեղծութեան մէջ Լերմոնտո-վը ելնում է պոետի եւ նրա գործի նոյնպիսի ընկալումից եւ գնահատականից, պատմում այն հետապնդումների մասին, որոնց ենթարկւում է բանաստեղծը:

Համեմատենք բնագրի եւ թարգմանութեան երկու տունը.

Завет предвечного храня,

կամ աստ պատկառ աղդեցութեանց
երկնաւոր

Мне тварь покорна там

Ինձ հրպատակ կան արածքս երկ-

21

Մ. ԵՈՒ. Լերմոնտովի բանաստեղծութիւնները մեջբերւում են ըստ հետեւեալ հրատարակութեան. М. Ю. Лермонтов, Собрание сочинений в четырех то-мах, т. 1, М., 1975, էջ 126:

земная;	նաւոր,
И звезды слушают меня,	Ունկընդիր են իմոց խօսից աստեղց
	պար,
Лучами радостно играя ²¹ .	Զուարթագին փայլատակեալ լուսա-
	փառ:

Կամ՝

“Смотрите, вот пример для вас! ”	Հայեցարուք, թող օրինակ լինի
	ձեզ
Он горд был, не ужился с нами,	Այրըդ խրոխտ, անմիաբան տայ
	ընդ մեզ՝
Глупец хотел уверить нас,	Յիմք համոզել ճշգնէր, յիմար
	սընապարծ,
Что бог гласит его устами!	Թէ ընդ շըրթունս իւր խօսիցի
	իմքն Աստուած:

Ինչպէս տեսնում ենք Քուչներեանը բնագրի 8-9 վանկանի տողը երկարացրել դարձրել է 11, որպէսզի կարողանայ տեղաւորուել եւ բովանդակային կորուստներ չունենալ: Գրաբարեան թարգմանութիւնը պահպանում է Լեւմոնտովի խօսքի ուժը, համեմատութիւնների պատկերաւորութիւնը, մակդիրների տեղին եւ դիպուկ ընտրութիւնը:

Հ. Քուչներեանի արեւմտահայերէն թարգմանութիւնների մէջ յատկապէս աչքի են ընկնում «Ամպեր» եւ «Առաքաստ» բանաստեղծութիւնները, որոնք իրենց խոհական եւ ազատասիրական տրամադրութիւններով պէտք է որ դրաւէին նրա ուշադրութիւնը: Եթէ, օրինակ, «Ամպեր» բանաստեղծութեան թարգմանութեան մէջ Քուչներեանը գրեթէ նոյնութեամբ պահպանել է բանաստեղծական չափը՝ բնագրի 12 վանկանի տողը թարգմանութեան մէջ դարձել է 11, ապա «Առաքաստ» բանաստեղծութեան մէջ 8-9 վանկանի տողը դարձել է 11-12, որը որոշակի փոփոխութիւններ է մտցրել թարգմանութեան մէջ:

Համեմատենք «Ամպեր» բանաստեղծութիւնից մի քառատող, համոզուելու համար, թէ որքան համահունչ է բնագրին, հարազատ՝ ձեւային եւ բովանդակային, ինչպէս նաեւ բանաստեղծական չափանիշներով:

Тучки небесные, вечные странники!
 Степью лазурною, цепью жемчужною
 Мчитесь вы, будто, как я же, изгнанники,
 С милого севера в сторону южную.

Թարգմանուած է՝

Երկնից ամպեր, աստանդական միշտ շարժուն,
 Ի դաշտ կապոյտ, մարգարտայեռ շղթայով
 Առաջ կ'երթայք, ափսոսկանք ինձ հանգոյն
 Դեպ ի հարաւ, սիրուն հիւսիս յետ թողելով:

*Մինչդեռ «Առագաստ» բանաստեղծութեան մէջ Թարգման-
 նիչն ընդարձակել է տողը, խտացուել են բանաստեղծական
 պատկերները բառային յաւելումների պատճառով՝ փայլուն, մը-
 ռայլ, ծովակոծ, ի ծոց, անդադրում, ճկուն եւ այլ:*

Համեմատենք բնագրի եւ Թարգմանութեան 2 տունը.

Белеет парус одинокий
 В тумане моря голубом!...
 Что ищет он в стране далекой?
 Что кинул он в краю родном?...
 Играют волны – ветер свищет,
 И мачта гнется и скрипит...
 Увы, – он счастья не ищет
 И не от счастья бежит!

Թարգմանուած է՝

Ճերմակ, փայլում առագաստիկն միւս միմակ
 Կը ծածանի ծովուն ի մոայլ կապուտակ.
 Ի՞նչ կը փնտրէ նա հեռուներ ծովակոծ
 Ի՞նչ է թողել նա հայրենի տանն ի ծոց:
 Խաղան ալիք եւ սուլէ հողմն անդադրում
 Խոնարհելով վայր ճարճատի կայմն ճկուն:
 Ոչ, ո՛չ իրեն նա չի փնտրել մի նոր բաղդ,
 Եւ չի խուսել բաղդէն հեռու տարապարտ:

*Քուչներեանն ընտրելով Թարգմանութեան ազատ ձեւը,
 պահպանելով հիմնականում իմաստային, ուրիշային-հնչերանգա-
 յին համարժէքութիւնը նախ եւ առաջ յանգաւորման շնորհիւ (ե-*

Թէ բնագրում յանգաւորուած են 1-3, 2-4, ապա թարգմանութեան մէջ 1-2, 3-4 տողերը) հասել է բովանդակային-իմաստային համարժէքութեան: Կարծում ենք, որ այս թարգմանութիւնը պէտք է համարել կայացած՝ «Առաջաստ» բանաստեղծութեան հայերէն միւս թարգմանական տարբերակների շարքում:

1878 թուականին «Բազմավէպում» տպագրուում է Նեկրասովի «Առ սերմնահանս» ("Сеятелям") բանաստեղծութիւնը Հ. Ք. Քուչներեանի թարգմանութեամբ, որն առաջին անգամ տպագրուել է "Отечественные записки" ամսագրում 1877 թուականին (N 1), մէկ տարի անց այն թարգմանում եւ տպագրում է նաեւ հայերէն: Վստահութեամբ կարելի է ասել, որ Նեկրասովի անհատականութիւնը, նրա պոեզիան ոչ միայն խորապէս ընդունւում եւ ընկալւում էին Քուչներեանի կողմից, այլեւ նա ձգտում էր հայ ընթերցողին ներկայացնել իր ժամանակակիցին: Բանաստեղծութեան շատ հարցադրումներ հոգեհարազատ էին նրան.

Сеятель знания на ниву народную!
Почву ты, что ли находишь бесплодную.,
Худы ли твои семена?
Робок ль сердцем ты? слаб ли ты силами?
Труд награждается всходами хилыми,
Доброго мало зерна!

Նեկրասովը հաւատացած է, որ պէտք է ցանել՝

Сейте разумное, доброе, вечное,
Сейте! Спасибо вам скажет сердечное
Русский народ...²².

Տաղաչափական տեսակէտից բաւականին դժուարութիւն ներկայացնող այս ոտանաւորը, որի տասներեք տողերը ունեն 12, 7, 4 վանկանի չափեր, ոճական առումով ներկայացնում է հարցական, բացականչական եւ պատմողական նախադասութիւնների յաջորդականութիւն, Քուչներեանի թարգմանութեան մէջ այն դարձել է 16 տողից բաղկացած ոտանաւոր, որի բոլոր տողերը

²² Տե՛ս Ն. Նեկրասովի բանաստեղծութիւնները մէջբերւում են ըստ հետեւեալ հրատարակութեան՝ Н. А. Некрасов, Собрание сочинений в трех томах, т. 2, էջ 320:

ունեն հաւասար՝ 7 վանկից բաղկացած տողաչափեր: Բացի այդ, եթէ բնագրում իւրաքանչիւր երրորդ տողը (1, 2, (3) եւ 4, 5, (6)) կարճ է՝ 45 վանկ եւ միւս տողերի հետ յանգաւորուած չէ, ապա հայերէն թարգմանութեան մէջ դրանք բոլորը յանգաւորուած եւ ռիթմաւորուած են: Չնայած տողը կարճացնելու պատճառով որոշ բառիմաստային նրբերանգներ կորել են, սակայն ընդհանուր առմամբ Քուչներեանին յաջողուել է պահպանել Նեկրասովի բանաստեղծութեան գաղափարական ամբողջականութիւնը, պատկերայնութիւնը, ոճական առանձին նրբերանգներ:

Դու սերմանող գիտութեանց
Յագարակի հայրենեաց.
Երկի՞րն արդեօք է վատթար,
Թէ քոյ սերմանի իցեմ չար.
Երկմիտ արդեօք ես հոգւով,
Կամ պակասէ՞ քեզ կորով...

Վերջին եռատողը՝ մէկ կարճ տողով (4 վանկ) թարգմանութեան մէջ դարձել է քառատող՝ միաժամանակ հաղորդելով պոետի հիմնական մտորումներն ու զգացմունքները:

Սերմանեցէ՛ք գտերմ բարի
Զյաւերժական ըզմըտացի.
Շնո՛րհ մեծ՝ երկոցդ, ասացէ
Ազգըս Ռուսաց ի սըրտէ:

1876թ. Նեկրասովը ծանր հիւանդանում է, մահուանից առաջ կրած տառապանքներն արտացոլուեցին նրա "Последние песни" բանաստեղծութիւնների շարքում: Նեկրասովի բանաստեղծութիւնների կարեւորագոյն առանձնայատկութիւններից մէկը, որն առկայ է նաեւ նրա վերջին բանաստեղծութիւնները, անձնականի եւ քաղաքացիականի միջեւ եղած որեւէ սահմանի բացակայութիւնն է, քաղաքացիականը, հասարակականը ընկալւում եւ վերապրւում է որպէս անձնական: Այս տեսակէտից, կարծում ենք, որ Հ. Քուչներեանի կողմից այս բանաստեղծութեան ընտրութիւնը եւս պատահական չէ, դա նաեւ սեփական կեանքի, ողբերգութեան եւ տառապանքի միջով անցած զգացում է, որը հայերէն գրաբար) հնչում է բնագրին համարժէք նոյնպիսի ուժով եւ պաթոսով:

Համեմատենք բնագիրը եւ թարգմանութիւնը.

Вступление

Սկիզբն վերջին երգոց

Нет! не поможет мне аптека,
 Ни мудрость опытных врачей,
 Зачем же мучить человека?
 О небо! смерть пошли скорей!
 Друзья притворно безмятежны,
 Угрюм мой верный черный пес,
 Глаза жены сурово-нежны,
 Сейчас я пытку перенес.
 Пока несут молчит, не гложет
 Я тешусь странною мечтой.
 Что потолок спуститься может
 На грудь могильною плитой.

Ոյ, չօգնէ ինձ ոչ դեղատունն,
 Ոչ բժըշկաց փորձ հըմտութիւն.
 Առ ինչ կըտտամք այս իցեն.
 Երկինք, տուր ինձ ըզմահ այժմէն:
 Շուրջ բարեկամքս, դէմք անպատիր,
 Հաւատարիմ շունս վըշտակիր,
 Աչք կողակիցս լուրջ նագենի...
 Գիտցեմ, զինչ ընդ միտս յածի:
 Մինչ դեռ ցաւք իմ լըռեմ առ վայր՝
 Յնորք գան ինձ ի մըխիթար.
 Թուիմ տանիքս վայր իջանցն
 Ծածկել զիս աստ, զինչ խաչավէլ:

Ուշագրաւ է, որ Քուչներեանը բնագրի 8-9 վանկանի տողից բաղկացած տողերը թարգմանել է հիմնականում հաւասար, նոյն 8-9 վանկաչափով, որով կարողացել է ստեղծել բնագրի եւ թարգմանութեան տաղաչափական համարժէքութիւն, ինչպէս նաեւ կառուցութեամբային ամբողջականութիւն: Առանձին դէպքերում թարգմանութեան չեն խորհրդանշական արժէք ունեցող գոնային էպիտետներ: Օրինակ՝ черныѣ пес սեւը թարգմանութեան չէ, մինչդեռ այն որոշակի հոգեբանական, տրամադրութիւն ստեղծող նշանակութիւն ունի: Կամ՝ "глаза жены сурово-нежны" թարգմանութեան է լուրջ-նագենի, սակայն, կարծում ենք, դիմանկարային այս մանրամասը, իմաստային որոշակի ծանրաբեռնութեամբ ունի եւ բանաստեղծը յատկապէս ցանկացել է ընդգծել, կնոջ աչքերի խիստ, զսպուած, միաժամանակ քնքուշ արտայայտութիւնը:

Չանդրադառնալով Հ. Ք. Քուչներեանի Կոնիովի առակների թարգմանութեանը, որն առանձին ուսումնասիրութեան նիւթ է²³, կարող ենք վստահութեամբ ասել, որ «Բազմալէպում» (սկսած 1844թ.) տարբեր տարիներին տպագրուած նրա՝ Կոնիովի առակների թարգմանութիւնները կատարուած են առակի ժանրային առանձնայատկութիւնների, ժողովրդախօսակցական լեզուի, դարձութեան, առանձնների եւ ասացութեան, խօսքի պատկերաւորման միջոցների, ուսական ազգային բնորոշի պահ-

²³ Մանրամասն տե՛ս ՔՈՒՇՆԵՐԵԱՆ Հ. ՔՆՐՈՎԻԷ Վ., Առակի ծաղկաբաղդ եւ իմքնագիրք, Վենետիկ, Ի Սուրբ Ղազար, 1904, 639 էջ:

պանմամբ: Դրանք այսօր էլ չեն կորցրել իրենց գեղարուեստական արժեքը:

Ռուս դասական գրականութեանը նուիրուած Հ. Ք. Վ. Քուչներեանի յօդուածների ու թարգմանութիւնների ուսումնասիրութիւնը հնարաւորութիւն տուեց ոչ միայն մէկ դար յետոյ արժէքաւորելու նրա գրական գործունէութիւնը, լրացնելու մտաւորականի նրա դիմանկարը, այլեւ գրական-պատմական նոր փաստերով հարստացնելու հայ-ռուսական գրական առնչութիւնների պատմութիւնը, այդ պատմութեան չգրուած էջերում աւելացնելու Մխիթարեան միաբանութեան բազմաշնորհ սաներից մէկի՝ Հ. Ք. Վ. Քուչներեանի անունը:

ՌՈՒԶԱՆ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

The Honored Descendant of the Mekhitarist Congregation

ROUSAN TER-GRIGORYAN

(summary)

The paper presents the literary portrait of the alumnus of Mekhitarist College H. K.V. Kushneryan (1841-1891) with respect to his twenty-year contribution to Revue Bazmavep in particular.

Kushneryan's papers on Russian classical literature (I. Krilov, A. Pushkin, M. Lermontov, N. Nekrassov, I. Turgenev and others), as well as a comprehensive study of his translations (Grabar - Old Armenian and Ashkharabar - New Armenian) not only offer an opportunity to reveal a unique area of Bazmavep's diverse and beneficial activities but also enrich the history of Armenian-Russian literary links with a new name by opening the unknown pages in the biography of the outstanding Armenian intellectual.